

26. РДВІА. – Ф.52. – Оп.1. – Спр.103. – Ч.2. – 404 арк.
27. РДВІА. – Ф.52. – Оп.1. – Спр.103. – Ч.3. – 12 арк.
28. РДВІА. – Ф.52. – Оп.1. – Спр.103. – Ч.1. – 216 арк.
29. РДВІА. – Ф.52. – Оп.1. – Спр.188. – Ч.1. – 339 арк.
30. РДВІА. – Ф.52. – Оп.1. – Спр.97. – Ч.75. – 33 арк.
31. РДВІА. – Ф.52. – Оп.1. – Спр.104. – Ч.2. – 41 арк.
32. РДВІА. – Ф.52. – Оп.1. – Спр.337. – Ч.129. – 56 арк.
33. РДВІА. – Ф.52. – Оп.1. – Спр.337. – Ч.186. – 23 арк.
34. РДВІА. – Ф.52. – Оп.1. – Спр.274. – Ч.1. – 45 арк.
35. ЦДІАУК. – Ф.229. – Оп.1. – Спр.308. – 34 арк.
36. ЦДІАУК – Ф.229. – Оп.1. – Спр.319. – 74 арк.
37. Лиман І.І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття. – Запоріжжя : “Тандем – У”, 2004. – 488 с.
38. Православна церква на півдні України (1775-1781) / Упорядник: І. Лиман // Джерела з історії Південної України. Т.4. – Запоріжжя : РА “Тандем – У”, 2004. – 560 с.

Молдавский Р. Л. Движение документов по истории Новой Днепровской линии укреплений.

Статья посвящена анализу движения документов по истории Днепровской линии укреплений, выявлению особенностей этого движения. В статье рассматриваются особенности военно-административного Управления фортификационными сооружениями Российской империи на протяжении XVIII в. и основные направления движения документов. Анализируются изменения в движении документов после назначения князя Г.А. Потемкина командиром Линии, а затем генерал-губернатором Новороссийского края. Рассматриваются основные виды распорядительной и отчетной документации образованной при строительстве и функционирования Днепровской линии укреплений.

Ключевые слова: движение документов, документация, Южная Украина, формулярные списки, Новая Днепровская линия.

Moldavskiy R. L. The movement of the documents on the history of New Dnirovaska line of fortifications.

The article is devoted to the analysis of the movement of the documents on the history of the Dnirovaska line of fortifications and revealing of its features. The particularities of the military administrative management of the fortifications of Russian empire during the 18th century and the main directions of the documents' movement are considered. The changes in the movement of the documents after the appointment of prince H. Potemkin as the Lines commander and later the governor-general of Novorossiyskiy krai is analyzed. The main types of administrative and reporting documentation created during the construction and functioning of the Dnirovaska line of fortifications are considered.

Keywords: movement of documents, documentation, southern Ukraine, official lists, New Dnieper line.

УДК 930.2:[94:35.08](477.5/6)"17"

О. С. Панкєєв

РУХ ДОКУМЕНТІВ З ІСТОРІЇ ЧИНОВНИЦТВА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено огляд основних напрямків руху документів з історії чиновництва Південної України другої половини ХVІІІ століття та їх обсяги. Обґрунтовується теза, що наслідком налагодження жорсткого контролю за проходженням служби чиновниками стає їх систематичний облік. Втім, регіональні особливості управління територіями Південної України наклали свій відбиток на рух документів з історії чиновництва – багато функцій центральних установ було абсорбовано канцелярією Г. Потьомкіна, в тому числі й Герольдією.

Ключові слова: Південь України, рух документів, чиновництво, рапорти, формулярні списки.

Встановлення руху документів – важлива складова джерелознавчого дослідження. Головне завдання дослідження руху документів з історії чиновництва Південної України другої половини ХVІІІ століття полягає в реконструкції генеральної джерельної бази, тобто комплексу документів, що був першопочатково створений у період, що досліджується. Встановлення головних напрямків руху документів дозволяє також оптимізувати та підвищити результативність евристичної роботи, визначити основних фондоутворювачів та виводу палітру документів.

Питання руху документів з історії чиновництва Південної України другої половини ХVІІІ століття частково піднімалося в суміжних дослідженнях. Н. Сурева здійснила дослідження джерел з історії поміщицького землеволодіння та детально проаналізувала документи, що були утворені в результаті функціонування дворянських зібрань [1]. Загальну характеристику продукування та руху джерел з соціальної історії Південної України останньої чверті ХVІІІ століття здійснив А. Бойко [2]. Діяльність Герольдмейстерської контори дослідила в ряді своїх праць І. Фаїзова [3; 4]. М. Румянцева детально проаналізувала становлення обліку чиновництва в другій половині ХVІІІ століття за допомогою формулярних списків [5].

Рух документів з історії чиновництва Південної України другої половини XVIII століття визначався структурою вищих центральних та місцевих установ. Так, постійне реформування Катериною установа змінювало напрямки руху документів та їх обсяги. Перше, що було зроблено Катериною II, так це розподілено Сенат на 6 департаментів у 1763 році [6, с.462-463; 7, с.514]. Таким рішенням було спеціалізовано Сенат. Кожен департамент відтепер видав окремим комплексом питань. На думку сучасників це повинно було сприяти швидшому прийняттю рішень. Більше не було потреби розглядати кожне питання на загальному зібранні Сенату. Поточні справи вирішувалися на засіданнях окремих департаментів. Водночас це переважило роботу Сенату купою справ, що частково нівелювало його головну функцію – законодавчу [8, с.624]. Між департаментами Сенату було розпорознено функції колегій, які також були ліквідовані за наказом імператриці. На початок 80-х років XVIII століття в Російській імперії діяло вже лише три колегії: Військова, Адміралтейська та Іноземних справ [9, с.166].

Таким чином, згідно з положеннями здійсненої реформи, кожен з департаментів відповідав за наступні питання. Перший департамент видав справами внутрішнього управління, фінансами, промисловістю, церковним та державним майном, внутрішньою та зовнішньою торгівлею. Другий департамент опікувався судовими справами. Третій займався справами губерній, що мали особливий статус. Українські губернії знаходилися у відомості цього департаменту. Четвертий займався військовими та морськими справами. Справами місцевих органів управління займався п'ятий департамент. На шостий департамент було покладено функції найвищої судової інстанції. Він здійснював ревізування та перегляд судових справ усіх судових установ [10, с.79-81] та виконував функції найвищої апеляційної інстанції.

До складу кожного департаменту входила низка експедицій та контор, що займалися більш конкретними проблемами. Питання чиновництва належало до юрисдикції Герольдмейстерської контори, що входила до складу першого департаменту Сенату. До 1711 року функція обліку «служивих людей» виконував Розрядний приказ [4, с.4]. Після скасування Розрядного приказу його функції перейшли до Розрядного столу Сенату. В 1722 році при Сенаті було утворено особливий департамент для обліку дворянства та контролю за процесом чинування – Герольдмейстерська контора.

У своїй діяльності Герольдмейстерська контора керувалася Інструкцією Герольдмейстеру від 5 січня 1722 року [11, с.497-499]. Відповідно до цієї Інструкції Герольдмейстерська контора здійснювала діяльність за наступними напрямками. Укладала загальний реєстр дворян, що знаходилися на державній службі та осіб, що очікували на неї. До завдань контори належало також укладання реєстру народжених та померлих дворян [1, арк.64]. Герольдмейстерська контора робила й генеральний іменний список дворянства та окремо по чинах. Окремо укладала відомості на дворян, що знаходилися на службі в армії та тих, що проходили службу в цивільному відомстві, очікували призначення, вийшли у відставку.

З губерній до Герольдмейстерської контори щорічно повинні були надходити рапорти з необхідною інформацією – «Из Губерний и Провинций сообщать репорты погодно, и о таких, кто будучи у дел, или в домах, кроме дела, каким случаем выбудут, или умрет, також что у кого детей мужеска пола родится, или умрет же: и по тем рапортам в списках о выбылых, под. именами их отмечать, а прибылых, где надлежит, приписывать, дабы всегда у него Герольдмейстера о том обстоятельная и верная были ведомости» [11, с.499]. До пріоритетних завдань контори входило фіксування й матеріалів, що стосувалися поточного обліку чиновництва, які були спричинені надходженням чолобитних або інших відомостей до установи з різних питань, зокрема, отримання чергового чину, просування по службі, та ін. [3, с.20].

Окремим пунктом у діяльності Герольдмейстерської контори знаходилося проведення систематичних оглядів «дворянських недорослей», під час яких складалися відомості про їхню освіту та службу [11, с.497-499]. Герольдмейстерська контора також здійснювала екстраординарний облік службовців за імператорськими наказами. Так, у 1754–1756 роках було проведено масовий перепис чиновництва [12, с.161]. Головна ціль заходу полягала в тому, щоб скласти правдиву картину про кількість, соціальне та економічне становище чиновництва в державі. Необхідно зауважити, що Герольдмейстерська контора до 1760 років не володіла чіткою інформацією по жодному з перерахованих пунктів, чим й був зумовлений цей захід. Збір такого роду інформації був направлений і на пошук засобів покращення рівня проходження служби чиновниками.

Після 1762 року в зв'язку з оприлюдненням маніфесту «О доровании вольности и свободы дворянству», що скасовував обов'язкову службу дворянства, основу діяльності Герольдмейстерської контори склали матеріали поточного обліку. Такі заходи, як огляд дворянських «недорослей», вже не проводився. Дослідниця І. Фаїзова зазначає, що списки дворян, що знаходилися у відставці та тих, що очікували призначення, не складалися також [4, с.7]. Але це не означає, що контроль влади за проходженням служби чиновництвом послабився. Наприклад, інформація про бажаних вступити на службу продовжувала збиратися за старим формуляром й заносилася в реєстри справ Герольдмейстерської контори й надалі регулярно [4, с.7]. Додатково з 1784 року Герольдмейстерська контора стала укладати відомості про татарських мурз, а 1794 року реєстр цивільних чиновників перших 8 класів [13, л.57].

Про бажання влади володіти інформацією про чиновництво в усіх губерніях та установах держави свідчать також наступні заходи. 31 жовтня 1772 року Сенат зобов'язав усі присутні місця надсилати до Герольдмейстерської контори відомості про всіх дворян, незалежно від того, чи знаходяться вони на службі чи ні [14, с.513]. 1778 року Сенат черговий раз нагадав усім установам про необхідність надсилати до Герольдмейстерської контори відомості про дворян, які перебувають на службі та тих, що не знаходяться, разом з інформацією про їхніх дружин та дітей.

Одним з найчисленніших видів документів з історії чиновництва є формулярні списки, які починаючи з 1763 року стали основною формою обліку чиновництва. Усі установи були зобов'язані надсилати до

Герольдмейстерської контори формулярні списки чиновництва двічі на рік [6, с.510]. З 1788 року вимагалось надсилати формулярні списки лише один раз на рік у серпні місяці [15, с.1063]. З 1794 року додатково надсилалися окремо формулярні списки для чиновників, що несли службу від корони та окремо по виборам дворянства. Усі документи в цей час у Герольдмейстерській конторі групувалися в справи за адміністративним принципом – по намісництвам.

Від кожної губернії також надсилалися документи, що відображали поточні справи. Зокрема, повинні були надходити рапорти та представлення губернаторів, губернських правлінь щодо призначень, переміщень, затверджень, звільнень, відпусток, підвищень рангів, винагород та пенсіонів [1, арк.66]. Разом з рапортами надсилалися формулярні списки та атестати на чиновників, про яких йшлося в рапортах [14, с.534].

Необхідно наголосити, що після губернської реформи 1775 року, що впроваджувала нові принципи управління державою, значна частина функцій центральних органів була передана на місця. У тому числі й контроль за проходженням служби дворянством. Ще починаючи з 1764 року присутні місця отримали право самостійно відправляти чиновників у відставку, а до Сенату надсилати лише відомості про це [4, с.5].

Наступною центральною установою, до якої надходили відомості про чиновництво з усіх околиць, є Академія Наук. З 1765 року Академія наук здійснювала публікацію спеціального довідкового видання – Місяцеслова. Це видання більш відоме загалу як Адрес-календар. Під такою назвою Місяцеслови почали публікуватися з початку XIX століття. Протягом другої половини XVIII ст. Місяцеслов змінював свою назву декілька разів: 1765–1768 – «Адрес-календарь российский на лето (...) от рождества Христова, показывающий о всех чинах и присутственных местах в государстве, кто в каком звании или в какой должности состоит», 1768 – «Календарь или Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето (...) от рождества Христова, с 1769–1804 – «Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето (...) от рождества Христова».

У цьому виданні вміщувалася коротка довідкова інформація про чиновників усіх державних установ Російської імперії: назва установи, ім'я, посада, чин. Привілей видавати Місяцеслови належав Академії наук з 1765 по 1867 р [5, с.22]. У випадку, якщо хтось намагався якимось чином позбавити Академію наук монополії на їх публікацію, остання протестувала проти цього та виступала на захист своїх прав, що не дивно, адже видання Місяцесловів складало одну з головних статей доходів Академії наук. Так, наприклад, відповідальність за видання адрес-календарів тривалий час була покладена на комітет правління Академії наук, що опікувався, у першу чергу, господарчими справами Академії наук. Втім, згодом, частина функцій, що стосувалася публікації Місяцесловів, була передана до відомства конференції Академії наук, що, на думку сучасників, повинно було забезпечити підвищення якості Місяцесловів [5, с.25].

Відомості про чиновників для друку Місяцесловів Академія наук на самому початку планувала отримувати від Герольдмейстерської контори. З цього питання постійно велося інтенсивне листування між установами. Відомо, що публікація першого адрес-календаря все ж було здійснено за матеріалами, що були надіслані Герольдмейстерською конторою до Академії наук [16, с.54]. Але така співпраця двох установ виявилася непродуктивною та нетривалою. Академія наук отримувала від Герольдії необхідну інформацію для публікації адрес-календарів невчасно. Також відомості про чиновників були неповними, застарілими та мали багато помилок і неточностей. Наприклад, навіть сама Герольдмейстерська контора, знявши копії з відомостей, що були в неї в наявності для надсилання Академії наук, зазначала, що вона не впевнена, Чи всі чиновники досі залишаються на своїх посадах [16, с.54].

Невдовзі Академією наук було прийнято рішення про налагодження системи отримання інформації про чиновників безпосередньо від самих установ без жодних посередників. Наказувалося надсилати списки чиновників до Академії наук у січні місяці [38, с.4]. Таким чином, ми бачимо спробу організації автономного, додаткового вектору руху документів до центральних установ від місцевих [16, с.53]. Академія наук відтепер контактувала з установами Південної України та отримувала інформацію для публікації Місяцесловів безпосередньо від них. Але можемо констатувати, що, незважаючи на всі зусилля Академії наук, налагодити безперебійне й систематичне надсилання відомостей їй так і не вдалося. Установи Південної України надсилали відомості про чиновників також невчасно, а інколи й зовсім не робили цього. Наприклад, при публікації Місяцеслова за 1780 рік автори мусили зазначити, що публікують відомості «по полученной из Новороссийской губернской канцелярии ведомости от 11 Октября 1779 года» [17, с.451]. Аналогічна ситуація за цей рік стосується і відомостей від Азовської губернської канцелярії.

Тотожним за змістом до Місяцесловів є й інше видання – «Список находящимся у статских дел господам сенаторам, обер-прокурорам и всеприсутствующим в коллегиях, канцеляриях, конторах, губерниях, провинциях и городах, тако ж прокурорам, обер-секретарям, экзекуторам и секретарям. С показанием каждого вступления в службу и в настоящий чин на (...) год». Під такою назвою це видання виходило у 1766–1768 рр. У 1769–1773 роках воно нам відомо як «Список находящимся в гражданской службе во всех присутственных местах. С показанием каждого вступления в службу и в настоящий чин ...».

Історія публікації цього видання майже невідома й потребує окремого детального дослідження. Відомо лише, що публікацію здійснював Сенат. Скоріш за все, коли публікація Місяцесловів була віддана до відомства Академії наук, Сенат спробував організувати власне видання, досконаліше за інформаційним наповненням та достовірністю вміщених фактів. За однією з теорій, спершу друк Місяцесловів повинен був здійснювати Сенат, але оскільки друкарня Сенату була перевантажена роботою, друк Місяцесловів було віддано до юрисдикції Академії наук [18, с.404]. Залишаються відкритими наступні питання: чому паралельно існували такі схожі видання й чому з арени зійшло саме «Список находящимся в гражданской службе...». Адже Сенат з Герольдмейстерською контрою при бажанні могли зорганізувати досконаліше видання, аніж

Місяцеслови. Щодо матеріалів для публікації, то, безумовно, їх збором та опрацюванням займалася Герольдмейстерська контора.

1773 року з'явилось інше видання довідкового характеру в якому також була вміщена інформація про чиновників – «Список состоющим в статской службе чинам первыхосьми классов», яке видавалося в 1773, 1775–1780, 1783–1784, 1786, 1788 та 1790–1797 роках. Історія публікації цього видання теж малодосліджена. Можливо це продовження «Списканаходящимся в гражданской службе во всех присутственных местах...». Публікацією цього видання так само завідував Сенат, а збором та підготовкою інформації для друку видання займалася Герольдмейстерська контора.

Взагалі, поява такого роду довідкових видань свідчить про зростання ролі чиновників цивільного відомства в Російській імперії. Наприклад, останнє видання красномовно свідчить про намагання влади контролювати склад чиновництва. У цьому виданні подано інформацію про чиновників перших восьми класів. Відомо, що отримання чину восьмого класу гарантувало отримання спадкового дворянства для родини чиновника.

У зв'язку з реформами, що проводилися в державі, важливу роль в управлінні почав відіграти й Кабінет Катерини II. Завантаживши Сенат поточною управлінською роботою, що раніше виконували колегії, імператриця значну частину його повноважень передала Кабінету, що діяв при її особі [19, с.130]. Така перетрубація повноважень центральних органів викликала значні труднощі з визначенням документопотоків між ними та місцевими органами. Наприклад, Сенат тепер мусив звертатися до Кабінету з проханням надіслати йому необхідні відомості, оскільки вони тепер надходили безпосередньо не до Сенату, а до Кабінету. Особливий статус південного регіону зумовлював потребу в регулярному надходженні документів з різних питань до Кабінету, в тому числі й кадрових, та тих, що стосувалися відкриття нових установ та їх комплектації чиновниками. До кабінету надходили проекти щодо реформування регіону. Кабінет був зацікавлений в отриманні оперативної інформації з регіону, але й одночасно це переважувало його роботу.

Виняткове значення для дослідження історії чиновництва Південної України XVIII століття мала діяльність Військової Колегії. Це було пов'язано не лише з тим, що Військова Колегія опікувалася військовими питаннями, а південь України в цей час був кордоном військових дій, а й тому, що на чолі цієї установи стояв Григорій Потьомкін – головний очільник регіону. Його особа відіграла ключове положення в прийнятті майже всіх життєвих питань. Не буде зайвим нагадати, що тривалий час губернії Південної України мали винятково мілітарний характер, а згодом творили складний синтез військового та цивільного порядків, а тому й не дивна висока роль військових в управлінні регіоном. Розгляд діяльності Військової Колегії в системі руху документів саме з історії чиновництва Південної України другої половини XVIII століття, доречно проводити паралельно з розглядом діяльності канцелярії Г. Потьомкіна, що, безумовно, буде здійснено трохи нижче. А зараз мова піде про особливості врегулювання рух документів між губернськими та повітовими установами Південної України та центральними установами.

Укладання та рух документів між установами Південної України та центральними установами в другій половині XVIII століття відбувалося за законодавчими актами, які були прийняті у період правління від Петра I до Катерини II: «Генеральный регламент» [20, с.109-135], «Наказ земским дякам или секретарям об исправлении их должности» [11, с.182-186], «Наказ губернаторам и воеводам и их товарищам» [21, с.94-112], «Наставление губернаторам» [22, с.1-4], «Учреждений о губерниях» [22, с.4-90]. Суттєвий вплив на рух документів окрім перерахованих законодавчих актів мав сенатський указ від 5 червня 1775 року «О присылке из губерний ведомостей в Сенат и другие присутственные места с означением, какого рода ведомости до какого места принадлежат» [23, с.152-165]. Цей указ впроваджував розпис документів, які повинні були надсилати губернські установи до вищих інстанцій.

Ще 1774 року Сенат зобов'язав усі канцелярії повідомити в рапортах, куди, які й про що вони надсилають документи до вищих установ [23, с.152]. Після того, як було опрацьовано й проаналізовано всі рапорти, що були надіслані, виявилось, що кожна канцелярія щороку надсилала 1700 документів. Така кількість документів значно ускладнювала роботу канцелярій. Це, в свою чергу, й послугувало причиною появи розпису, який впроваджувався указом від 5 червня 1775 року.

Автори розпису визнавали, що більша частина документів, що склалися на місцях в канцеляріях для надсилання до вищих установ, є непотрібними, а тому потребують скорочення. Відповідно до розпису залишилося лише 50 основних та 10 додаткових відомостей, що необхідно було надсилати до вищих інстанцій.

Також у розписі зазначалося, що кожен губернатор повинен розробити список відомостей для власної губернії, які губернська канцелярія повинна отримувати з провінційних, а останні – від підпорядкованих повітових канцелярій. Розробку такого списку для Азовської та Новоросійської губерній здійснив В. Чертков у липні 1775 року [37, л.103-107 об.]. Окремим пунктом В. Чертков включив до списку відомості, які додатково надходили до канцелярії Г. Потьомкіна. Це було зумовлено потребою генерал-губернатора володіти оперативною інформацією. З початку утворення губерній Г. Потьомкін не перебував на їх території й потребував більше інформації.

Примітним є й той факт, що В. Чертков взяв на себе сміливість та скоротив список 10 додаткових відомостей, що надсилалися до центральних установ. Жодним законодавчим актом надсилання цих відомостей не скасовувалося, а тому дії В. Черткова можна ідентифікувати як ті, що виходять за рамки його повноважень. Після редакції В. Черткова з 10 додаткових відомостей залишилося лише дві, що надсилалися до канцелярії Г. Потьомкіну та дві, що надходили від провінційних канцелярій до губернських канцелярій. Цей випадок додатково ілюструє специфічне положення Південної України в Російській імперії.

Питання чиновництва торкається пункт № 11 розпису. Відповідно до нього кожні півроку до Герольдії необхідно було надсилати відомості про «приказных служителях и о их детях, об отставных штабах и обер-офицерах, о дворянах и их женах и детях также об отставных приказных служителях и их детях» [37, л. 104 об.].

Щодо надсилання цих відомостей Г. Потьомкіну В. Чертков зазначає, що до генерал-губернатора необхідно надсилати відомості «Об одних членах приказных служителях к господину генерал губернатору отправлять, а об отставных и дворянах за надобное не признается, одна ж все то губернии от правинцей и оным от приписних городов присылаь следует» [37, л. 104 об.].

Розуміючи вагу формування висококваліфікованого чиновницького складу в укріпленні влади та інтересів Російської імперії в регіоні, Г. Потьомкін в ордері від 15 травня 1777 року додатково зажадав від азовського губернатора В. Черткова отримувати тричі на рік відомості про склад чиновництва в губернії [24, л.89-96]. Можемо висувати, що до Новоросійського губернатора було надіслано цей ордер також.

Насторожує лише частота подачі відомостей про чиновництво – тричі на рік. Це може підвести до декількох умовиводів. Губернські та повітові установи в цей час знаходилися в процесі постійного становлення, а тому не мали чітко сформованого штату. Постійно відбувалася ротація кадрів і інформація, що надходила до центральних установ, швидко застарівала. Г. Потьомкін як очільник краю потребував додаткової і більш точної інформації, а тому, окрім тих відомостей, що одночасно надсилались до центральних установ і до його канцелярії, організовано й ці потоки, що надходили лише до його канцелярії.

Втім, не завжди відомості надсилались до Г. Потьомкіна та до центральних установ у зазначені терміни. Досить часто траплялось, що одночасно надсилалось декілька відомостей за попередні періоди [25, л.520-526]. Це було обумовлено тим, що чиновники не встигали й працювали навздогін. Викликають сумніви й якість роботи чиновників по складанню відомостей.

Як вже стало зрозуміло, суттєву корективу до руху документів внесла діяльність канцелярії Г. Потьомкіна, який у 1774 року був призначений спочатку на посаду головного командира Новоросійської губернії, а згодом й генерал-губернатора Азовської та Новоросійської губерній.

Канцелярія при Г. Потьомкіні діяла з 1769 року [2, с.60]. Відразу по призначенню його на нову посаду він зажадав зрівняти власну канцелярію в правах і за кількістю штатних одиниць із малоросійським штабом генерал-губернатора П. Румянцева [26, л.2]. Відомо, що в 1783 року штат канцелярії Г. Потьомкіна налічував 25 чоловік, а в 1791 був вже 51 чоловік [27, с.161], при чому 18 із 51 були цивільними чиновниками.

З цього часу канцелярія на території південноукраїнських губерній перебрала на себе частково функції центральних органів влади Російської імперії. Катерина навіть була вдячна такому розкладу подій. Ні Сенат, який знаходився в процесі постійного реформування, ні Кабінет при імператриці, не могли оперативно реагувати на динамічні зміни, що відбувалися в регіоні [2, с.58]. Але на той момент навіть Катерина не підозрювала, що канцелярія Г. Потьомкіна повністю сконцентрує владу над регіоном у своїх руках. Втім, це можна було передбачити. Це, в першу чергу, було викликано тим, що в законодавстві не було чітко прописано повноваження генерал-губернатора. Сміливістю Г. Потьомкіну надавало й перебування в фаворі імператриці. Це дозволяло йому користуватися необмеженим кредитом довіри та проводити самостійно політику щодо регіону. Не останню роль відіграло і його президентство у Військовій колегії, що не можна вважати збігом обставин.

Канцелярія Г. Потьомкіна була чітко структурованою установою. Вона поділялася на експедиції. Кожна експедиція завідувала окремою групою питань. Відомі наступні експедиції: військова, артилерійська, морська, секретна, лічильна, аудиторська, експедиція іррегулярних військ, креслярська, домової контора та домашня канцелярія, яка займалася особистими справами Г. Потьомкіна [28, с.191]. Від підпорядкованих установ канцелярія отримувала рапорти та донесення. В свою чергу, канцелярія надсилала накази. Від Г. Потьомкіна надходили ордери.

Функціонування канцелярії Г. Потьомкіна суттєво вплинуло на рух документів з кадрового складу установ Південної України. Як вже згадувалося, канцелярія перебрала на себе функції центральних органів, що в окремих випадках навіть суперечило законодавству. Г. Потьомкін власним ордером приймав, звільняв та переміщував чиновників, які повинні були затверджуватися Сенатом. У більшості випадків Г. Потьомкін навіть не повідомляв про свої рішення Сенат. Обіймаючи з 1784 року посаду президента Військової колегії Г. Потьомкін масово роздавав військові чини цивільним чиновникам. При потребі нагородження високими цивільними чинами Г. Потьомкін оминав Сенат та напряду звертався до імператриці. В умовах комплектування штатів установ Південної України це був найкоротший шлях здобути необхідний чин для потрібних урядовців [29, с.14]. Втім, це носить сум'яття в процес реконструкції руху документів.

У 80-х роках склалася така ситуація, що майже всі кадрові питання проходили через канцелярію Г. Потьомкіна. До канцелярії надходили рапорти, формулярні списки, атестати, різні відомості про кількісний та персональний склад чиновництва. Губернатори повідомляли Г. Потьомкіна в рапортах про вакантні посади та про кандидатів на них, надавали відомості про кандидатів для підвищення чинів та отримання нагород, звітували про результати виборів дворянства на виборні посади до губернських та повітових установ [30].

У цей час призначення чиновників відбувалося лише за особистої конфірмації Г. Потьомкіна. Він взагалі не використовував списки кандидатів, що уклала Герольдмейстерська контора [1, арк.69]. При призначенні чиновників на посаду головним критерієм були рекомендації від осіб, в яких він був впевнений та яким довіряв. Складалася така ситуація, що в 70–80-х роках XVIII ст. до Герольдії майже зовсім не надходили документи про цивільних чиновників Південної України, що суттєво позначилося на рухові та представництві документів. З 8200 позицій справ по Герольдмейстерській конторі, що були винесені на

обговорення засідання першого департаменту Сенату за 1780–1789 роки, лише дві стосується Південної України [1, арк.69].

Що стосується руху документів губернських та повітових установ Південної України з історії чиновництва, то він відбувався наступним чином. З утворенням Новоросійської губернії в 1764 році на теренах Південної України було розпочато впровадження загальноімперського адміністративного поділу, що визначав горизонтальні та вертикальні зв'язки установ між собою. Новоросійську губернію було поділено на провінції та повіти [31, с.322]. Але цей поділ лише частково відповідав моделі, що існувала в російській державі. Замість повітових канцелярій діяли полкові, що впливало, в першу чергу, на видове представництво продукованих документів. Відповідно до діючого законодавства ці канцелярії виконували управлінські, фінансові й судові функції одночасно. Усі документи з канцелярій надсилалися до губернської канцелярії.

Додатковий вектор руху документів з історії чиновництва Південної України в період існування першої Новоросійської губернії (1764–1775) був зумовлений призначенням у жовтні 1767 року на посаду головного командира Новоросійської губернії Київського військового губернатора генерал-аншефа Федора Восейкова. Оскільки перебувати в справах у Новоросійській губернії він не міг, то при ньому було створено Новоросійську експедицію, до якої надходили всі документи, що стосувалися нагальних справ з управління губернією, в том числі й ті, що торкалися персонального складу установ [32, с.244].

У період функціонування Новоросійської та Азовської губерній у 1775–1783 рр. спостерігаємо ще складніший симбіоз різних систем управління та формування додаткових потоків документів. У першу чергу, утворення нових губерній співпало хронологічно з адміністративною реформою в масштабах усієї Російської імперії. Губернії функціонували за старими нормами, але одночасно мусимо відзначити й поступове проникнення в устрій і елементів нового ладу [33, с.21]. В настановах місцевому чиновництву зазначалося, що необхідно сприяти якнайшвидшому реформуванню регіону та встановленню норм «Учреждений». Також відповідно до сенатського наказу від 18 лютого 1776 року пропонувалося ще до запровадження реформи впровадити посади губернського та повітового казначейів [23, с.349]. Так, в рапорті Г. Потьомкіну В. Чертков згадує, що на посаді казначея в Азовській губернії з 1776 року знаходився секунд-майор Влас Ходиревський [34, л.50]. У штатах Азовської губернії, які були надіслані на розгляд Г. Потьомкіну В. Чертковим відразу після відкриття Азовської губернії, говориться про комісаріатську експедицію, яка в подальшому згадується вже під назвою казначейство. Цікавими є порубіжний час між відкриттям Катеринославського намісництва та скасуванням Азовської та Новоросійської губерній. Так, ще до відкриття Катеринославського намісницького правління одночасно з Азовською губернською канцелярією розпочали працювати карна та цивільна палати [35, с.483]. Отже, судові справи вже надходили на розгляд до цих палат, а не до Азовської губернської канцелярії.

Впровадження в 1783 році на теренах Південної України губернської реформи 1775 року спричинило зростання числа установ та чиновництва, що обслуговувало їх, що не лише ускладнило рух документів з питання, що досліджується, а й суттєво вплинуло на кількісний та якісний склад документів. За умовами реформи ліквідовувалася така адміністративно-територіальна ланка як провінція. Тепер губернії поділялися лише на повіти. Також відбувся розподіл влади на окремі гілки. Особливим досягненням було виокремлення судових та фіскальних органів.

Рух документів тепер здійснювався за наступною вертикаллю. Замість губернської канцелярії впроваджувалося намісницьке правління. На повітовому рівні організовувалися нижній земський суд, який підпорядковувалися намісницьким правлінням. Фінансовими справами в губернії завідувала Казенна палата. У повітах, відповідно до положень «Учреждений», утворювалися казначейства [36, с.79]. Казначейства укладали відомості про прибутки та витрати в повітах та надсилали їх до Казенної палати. Окремий пункт відомостей стосувався коштів на утримання чиновницького штату – заробітна платня та забезпечення канцелярським приладдям.

Найскладніше були структуровані судові органи. Кожна суспільна верства отримала свій суд. Так, в губернському центрі організовувалися палати карного та цивільного суду, які виконували здебільшого апеляційні функції та були призначені для всіх верств. Судові справи цивільного та карного складу дворян розглядалися у Верхньому земському суді. Верхній земський суд виступав апеляційним органом для повітових судів. Для міщан організовано губернський магістрат, до якого на апеляцію подавалися справи з міських магістратів. Справи селян розглядала на губернському рівні Верхня розправа, на повітовому ж організувалися Нижні розправи.

Розглянута вище система нових органів, що впроваджувалася в Південній Україні, тотожна до схеми руху документів та чітко відображає її вертикалі. Нижчі органи надсилали до вищих рапорти, відомості та екстракти з розглянутих справ. До підпорядкованих надходили накази.

Вагому частку джерел з історії чиновництва складають документи, спродуковані в результаті діяльності дворянських зібрань: губернських та повітових. Відповідно до «Учреждений» важлива роль у формуванні місцевого апарату покладалася на дворянство. «Грамота на права, вольности и преимущества благородного Российского дворянства» 1784 року остаточно закріпила ключову роль дворянства в формуванні поважної частки установ місцевого рівня представниками зі свого кола. Перші дворянські зібрання в Російській імперії почали проводитися з 1785 року, на півдні України пізніше.

Відповідно до вищезазначених законодавчих актів дворянські зібрання збиралися раз на три роки. За три місця до губернського зібрання збиралися повітові зібрання, на яких обиралися повітові предводителі дворянства [14, с.542]. Участь у дворянських зібраннях мали право брати всі дворяни, які володіли нерухомим майном у повіті та були старше 25 років. Також існував і майновий ценз. Річний прибуток

дворянина не повинен був бути менше 100 рублів [14, с.542]. Дворяни всієї губернії також обирали з-поміж повітових предводителів дворянства двох кандидатів на посаду губернського предводителя. Губернатор із запропонованих йому претендентів призначав лише одного на посаду губернського предводителя дворянства.

Окрім того, що дворяни обирали губернського та повітових предводителів дворянства, вони формували й більшу частину чиновницького апарату губернії. Дворянство обирало на трирічний термін десять засідателів Верхнього земського суду, по два засідателя в совісний суд, повітовий суд і Нижній земський суд. Дворянство обирало також повітового суддю та земського ісправника.

Усі ці дії знайшли відображення в документах, що продукували дворянські зібрання. Дворянські зібрання спілкувалися з губернськими та повітовими установами виключно за формою рапортів та пропозицій. Інформація, що стосується чиновництва міститься також і в таких документах, як журнали засідань губернських зібрань, повідомленнях про оголошення дворянських виборів, повідомленнях про результати дворянських виборів [1, арк.45]. Дуже часто губернські правління робили запиту до дворянських зібрань з проханням укласти відомості різного характеру. До таких, зокрема, належать відомості про незайнятих в повітах чиновників.

Окремим пунктом діяльності дворянських зібрань і дворянських предводителів стояло укладання алфавітного реєстру дворян. Повітовий предводитель дворянства складав алфавітний реєстр усіх дворян, що проживали в повіті та володіли нерухомим майном [14, с.541]. Цей список він надсилав губернському предводителю дворянства, який укладав родовідну книгу губернії, які поділялися на 6 частин. У другу та третю частини заносилися відомості про військове та цивільне дворянство.

Таким чином, підводячи підсумки огляду руху документів з історії чиновництва, слід наголосити на наступному. Російська імперія намагалася налагодити жорсткий контроль за проходженням служби чиновниками, що, в свою чергу, викристалізувалося в формі систематичного обліку чиновництва. До центральних та вищих установ надсилалися різноманітні відомості, які відображали положення чиновництва та проходження ними служби на місцях. Головною центральною установою, до якої повинні були надходили матеріали стосовно чиновництва, була Герольдія. До інших центральних установ також надходили відомості про чиновництво, але не в таких масштабах, як до Герольдмейстерської контори, що було зумовлено функціональними обов'язками останньої. Втім, регіональні особливості управління територіями Південної України наклали свій відбиток на рух документів з історії чиновництва, що простежується, в першу чергу, в абсорбуванні багатьох функцій центральних установ канцелярією Г. Потьомкіна, в тому числі й Герольдії. До канцелярії Г. Потьомкіна надходили всі документи, що стосувалися відкриття нових установ та їх комплектації. До канцелярії надсилалися й документи, що відображали поточну ротацію кадрів. Герольдія також повинна була отримувати ці документи, але цього не відбувалося. Таким чином, діяльність канцелярії Г. Потьомкіна суттєво переформатувала не лише напрями руху документів, а й їх наповнення.

Джерела та література

1. Сурева Н. В. Джерела з історії дворянства Південної України останньої чверті XVIII – першої чверті XIX століття [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Н. В. Сурева. – Запоріжжя : Запорізький держ. ун-т, 2003. – 253 арк.
2. Бойко А. Південна Україна останньої чверті XVIII століття: аналіз джерел / А. Бойко. – К., 2000. – 308 с.
3. Фаизова И. В. «Манифест о вольности» и службе дворянства в XVIII ст. / И. Фаизова. – М.: Наука, 1999. – 222 с.
4. Фаизова И. В. Материалы Герольдмейстерской конторы как источник по истории Российского дворянства XVIII столетия / И. Фаизова. – Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1990. – 60 с.
5. Румянцев М.Ф. Массовые источники по истории чиновничества местных государственных учреждений России: 1762-1802 гг. дис. канд. истор. наук / М. Румянцев. – М., 1985.
6. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). – СПб.: Типография II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Том XVI. – 1116 с.
7. Лазаревский Н. Сенат в России / Н. Лазаревский // Энциклопедический словарь. Брокгауз и Ефрон. – Кн.58. – СПб.: Типография Акц. Общ. "Издательское Дело", 1900. – С.514.
8. Платонов С.Ф. Лекции по русской истории / С. Ф. Платонов. – М.: Высшая школа, 1993. – 736 с.
9. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М.: Высшая школа, 1983. – 352 с.
10. Центральный государственный архив древних актов СССР. Путеводитель в четырех томах / Составители Эскин Ю. М.(отв.сост.), Бабич М. В., Желуховцева Е. Ф. – М., 1992. – Том II. – 520 с.
11. ПСЗРИ. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии. – 1830. – Т.VI. – 819 с.
12. Троицкий С. М. Русский абсолютизм и дворянство в XVIII в. Формирование бюрократии / С. М. Троицкий. – М.: Издательство Наука, 1974. – 396 с.
13. Отдел рукописей Российской национальной библиотеки. – Ф.885. – Д.539. – 57 л.
14. Яблочков М. История дворянского сословия в России / М. Яблочков. – М.: СПб, 1876. – 680 с.
15. ПСЗР. – СПб.: Типография 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – Т. XXII. – 1168 с.
16. Архипова Г. Т. История государственной службы в России в XVIII – XX века / Г. Т. Архипова, М. Ф. Румянцев, А. С. Сенин. – М.: РГУ, 2001. – 230 с.
17. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от рождества Христова 1780. – СПб.: При Императорской Академии наук. – 490 с.
18. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб.пособие / И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцев. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1998. – 702 с.
19. Государственные учреждения России XVI-XVIII вв. / Под. ред Н. Б. Голиковой. – М.: Издательство МГУ, 1991. – 192 с.
20. Реформы Петра I. Сборник документов / Сост. В. И. Лебедев. – М., 1937. – 378 с.
21. ПСЗР. – СПб.: Типография 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – Т. VIII. – 1119 с.
22. Адміністративний устрій Південної України (середина XVIII – перша половина XIX століття) // Джерела з історії Південної України. – Т.1. – Запоріжжя: ПА "Тандем – У", 2005. – 527 с.

23. ПСЗР. – СПб. : Типография 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. - Т. XX. – 1046 с.
24. Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 16. – Д. 588. – Ч. 2.
25. РГАДА. – Ф. 16. – Д. 588. – Ч. 09.
26. РГАДА. – Ф. 16. – Д. 798.
27. Лукашевич О. А. Історія створення канцелярії генерал-губернатора Катеринославського намісництва Г. О. Потьомкіна / О. Лукашевич // Південна Україна XVIII-XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 4(5). – С. 159-166.
28. Мурзакевич Н. Письма светлейшего князя Г. А. Потемкина-Таврического разным лицам / Н. Мурзакевич // ЗООИД. – 1871. - Т. VII. - С. 191.
29. Богумил А. К истории управления Новороссии князем Г. А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 года / А. Богумил. – Екатеринбург, 1905. – Вып. 2. – С. 1-134.
30. Российский государственный военно-исторический архив (далі – РГВИА). – Ф. 52. – Оп. 1. – Д. 423.
31. Государственные учреждения России в XVIII века (законодательные материалы). Справочное пособие. / Подготовил к печати А. В. Чернов. – М. : Московский государственный историко-архивный институт, 1960. – 580 с.
32. Савченко І. Місцеві органи управління Новоросійської та Азовської губернії / І. Савченко // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII-XIX ст. – Вип. 6. – Запоріжжя : Тандем-У, 2001. – С. 244-249.
33. Олененко А. Г. Регламентация діяльності Азовської губернської канцелярії: аналіз нормативно-правових актів / А. Г. Олененко // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2010. – Т. 21. – С. 14-26.
34. РГАДА. – Ф. 16. – Д. 588. – Ч. 8.
35. Месяцеслов с розписью чиновных особ в государстве на лето от рождества Христова 1784. – СПб. : При Императорской Академии наук. – 499 с.
36. Мигунова Т. Л. Административные реформы Екатерины Великой (Исторические предпосылки и результат) / Т. Мигунова. – Нижний Новгород : Нижегородская академия МВД России, 2001. – 147 с.
37. РГВИА. – Ф. 52. – Оп. 1. – Д. 79. – Ч. 1
38. Степанов В. Русское служивое дворянство второй половины XVIII века (1764-1795). Список по месяцесловам / В. Степанов. – СПб. : Академический проект, 2003. – 832 с.

Панкеев А. С. Движение документов по истории чиновничества Южной Украины второй половины XVIII столетия

В статье осуществлен обзор основных направлений движения документов по истории чиновничества Южной Украины второй половины XVIII века и их объемы. Обосновывается тезис, что следствием налаживания жесткого контроля за прохождением службы чиновниками стал их систематический учет. Впрочем, региональные особенности управления территориями Южной Украины наложили свой отпечаток на движение документов по истории чиновничества – многие функции центральных учреждений были поглощены канцелярией Г. Потемкина, в том числе и Герольдией.

Ключевые слова: Юг Украины, движение документов, чиновничество, рапорты, формулярные списки.

Pankyeyev O. S. The movement of the documents on the history of the officialdom of Southern Ukraine in the second half of the 18th century

The review of the main directions of the documents' movement on the history of the officialdom of Southern Ukraine in the second half of the 18th century and their quantity was implemented in the article. The thesis about the effect of establishing strict control over the service officials began their systematic registration was proved. However, the regional peculiarities of the territory South of Ukraine left their mark on the movement of documents on the history of bureaucracy – much of central institutions were absorb by office of G. Potemkin, including Heraldry.

Keywords: South Ukraine, documents' movement, officialdom, the bureaucracy, reports, formulary lists.